

بازتعریف تمکین جنسی در بستر تحولات اجتماعی و پیامدهای آن بر حکمرانی خانواده و سیاست های جمعیتی ایران

اعظم رحمانی: مرکز تحقیقات مراقبت های پرستاری و مامایی، دانشکده پرستاری و مامایی، دانشگاه علوم پزشکی تهران، تهران، ایران

چکیده

مقدمه و هدف: تمکین جنسی در فقه و حقوق ایران به عنوان یک وظیفه برای زنان تعریف شده است. اما در دهه های اخیر، تحولات اجتماعی این مفهوم را به چالش کشیده است. این پژوهش به تبیین ابعاد تعریف تمکین جنسی در تحولات اجتماعی و پیامدهای آن بر حکمرانی خانواده و سیاست های جمعیتی ایران پرداخته است.

روش کار: مطالعه با رویکرد کیفی و تحلیل محتوای قراردادی انجام شد. ۱۲ زن متأهل یا مطلقه و ۹ صاحب نظر از متخصصان دانشگاهی، حقوقی، روانشناسی و رسانه ای در سه استان تهران، البرز و کردستان به صورت هدفمند انتخاب شدند. داده ها از طریق مصاحبه های نیمه ساختار یافته تا رسیدن به اشباع جمع آوری شد.

یافته ها: ۱۸۶ کد و ۶ تم اصلی استخراج شد. تم "بازتعریف جنسیت در تحولات اجتماعی" به عنوان تم اصلی استخراج گردید. عواملی چون افزایش تحصیلات، زندگی شهری، فضای مجازی و آگاهی حقوقی، نگاه زنان را از یک وظیفه ی یک طرفه به یک انتخاب آگاهانه تغییر داده است. زنان تمکین را **مردسالارانه** تلقی می کردند. صاحب نظران حقوقی بر نابرابری های قانونی موجود، تمرکز قوانین بر استثنای فیزیولوژیک و عدم مسئولیت گذاری برای مردان تأکید داشتند.

نتیجه گیری: نتایج گویا یاین است که زنان ایرانی در حال بازتعریف جنسیت هستند. این تغییر نگرش بر شاخص های جمعیتی (کاهش باروری، افزایش طلاق) تأثیر مستقیم دارد. سیاست گذاران با دو رویکرد روبه رو هستند: ادامه رویکردهای موجود که ممکن است به گسترش شکاف میان نسل ها بیانجامد، یا بازنگری تطبیقی در سیاست ها با هدف هماهنگی با تحولات اجتماعی که می تواند به تحکیم خانواده از مسیر عدالت و کرامت بینجامد. بازنگری در قوانین تمکین، آموزش جنسی-حقوقی و تقویت خدمات مشاوره، سه رکن اساسی حکمرانی مؤثر خانواده در ایران هستند.

واژگان کلیدی: تمکین جنسی، بازتعریف جنسیت، حکمرانی خانواده، سیاست های جمعیتی، زنان ایرانی

مقدمه

تمکین جنسی در متون فقهی و قوانین مدنی ایران به عنوان یک وظیفه تعریف شده است (پور و همکاران، ۱۴۰۰؛ شکری و مومن، ۱۳۹۰). این مفهوم دو کاربرد دارد: تمکین عام یعنی پذیرش ریاست شوهر، و تمکین خاص که به رابطه جنسی اشاره دارد (شکری و مومن، ۱۳۹۰). بر اساس ماده ۱۱۰۸ قانون مدنی، یکی از آثار حقوقی عدم تمکین زن، سقوط حق نفقه است، در حالی که برای عدم ایفای تکالیف مشابه توسط مرد، ضمانت اجرای مستقلی در قانون پیش‌بینی نشده است. (Parsa Lawyers, 2025) اما در سال‌های اخیر، تحولات اجتماعی این مفهوم را به چالش کشیده است (قاسمی و همکاران، ۱۴۰۰).

بر اساس نظریه‌های جامعه‌شناسی جنسیت (Connell, 2005) و رویکردهای فمینیستی (Scott, 1986)، بازتعریف جنسیت به تغییر نقش‌های سنتی و روابط قدرت اشاره دارد. در ایران، این بازتعریف تحت تأثیر افزایش تحصیلات زنان، مشارکت اجتماعی، زندگی شهری (نرخ شهرنشینی ۷۸ درصد) و فضای مجازی شکل گرفته است (قاسمی و همکاران، ۱۴۰۰؛ Iran Statistics, 2025). فضای مجازی نقشی دوگانه دارد: از یک‌سو آگاهی را افزایش داده، از سوی دیگر توقعات غیرواقعی ایجاد کرده است (قاسمی و همکاران، ۱۴۰۰). پژوهش‌های فقهی نشان می‌دهد که "امکان عملی اجبار زن به تمکین وجود ندارد" و بازنگری در حق بضع، مبنایی برای بازنگری قانونی فراهم می‌آورد. (Eynitabar et al., 2023a) ادله‌ای چون "عاشروهن بالمعروف"، "لاضرر" و "لاخرج" می‌توانند مبنای بازتعریف تمکین به عنوان یک حق و تکلیف دوجانبه باشند (پور و همکاران، ۱۴۰۰).

حکمرانی خانواده به مجموعه سیاست‌ها و نهادهایی گفته می‌شود که خانواده را تنظیم می‌کنند. (Farahani, 2021) در قانون اساسی، مفاهیمی چون ولایت و امامت، چارچوب ورود دولت به نهاد خانواده را تعیین می‌کنند. (Farahani, 2021) نظام حقوقی ایران با تکیه بر اصول فقهی، چارچوبی برای حفظ کیان خانواده تدوین کرده است، اما برخی پژوهش‌های تطبیقی نشان می‌دهد که در حوزه سلامت جنسی، ممکن است میان این چارچوب و نیازهای روانی-اجتماعی زنان، هماهنگی کامل وجود نداشته باشد. (Eynitabar et al., 2023b) سیاست‌های جمعیتی (ابلاغی ۱۳۹۳ و قانون ۱۴۰۰) بر افزایش نرخ باروری متمرکزند، اما به ابعاد کیفی روابط و حقوق جنسی کمتر توجه شده است. برخی پژوهش‌های انتقادی نشان داده‌اند که سیاست‌های جمعیتی فعلی ممکن است با چالش‌هایی در تحقق اهداف بلندمدت روبه‌رو شوند. (Asadisarvestani & Sobotka, 2023) نرخ خام ولادت به ۱۱.۴ در هزار رسیده و تعداد ولادت‌ها در سال ۱۴۰۴ به ۸۹۲ هزار نفر کاهش یافته است. (Iran Statistics, 2025)

در عرصه بین‌المللی، از کنفرانس ۱۹۹۴ قاهره، حقوق باروری به عنوان حقوق بشر شناخته شده است. (United Nations, 1994) در ایران، قانون مجازات، تمتع جنسی شوهر از زن را فاقد ماهیت کیفری می‌داند (فرجی‌ها و نوبهار، ۱۳۹۹). صاحب‌نظران به تمرکز قوانین بر استثنای فیزیولوژیک و نادیده گرفتن موانع عاطفی اشاره داشته‌اند (صاحب‌نظر، کد ۱۳). این در حالی است که کشورهای چون ترکیه و اندونزی، رابطه بدون رضایت را جرم دانسته‌اند (مهزاد صن و سارا ص، ۱۴۰۰). پژوهش‌های تطبیقی نشان داده که ایران در زمره کشورهایی است که حقوق جنسی متمایزی در چارچوب خانواده تعریف نکرده و قانون ایران مفهوم اجبار به رابطه جنسی یا تجاوز زناشویی بین زوجین را به رسمیت نمی‌شناسد. (Eynitabar et al., 2023b)

با وجود مطالعات متعدد در زمینه تمکین، اغلب پژوهش‌ها با رویکرد فقهی و حقوقی صرف به موضوع پرداخته‌اند. این پژوهش با رویکرد کیفی به دنبال پاسخ به این سؤالات است: زنان چگونه تمکین را تعریف می‌کنند؟ چه عواملی در این تعریف نقش دارند؟ پیامدهای آن بر حکمرانی خانواده و سیاست‌های جمعیتی چیست؟ یافته‌های این پژوهش برای سیاست‌گذاران در سه سطح کاربرد دارد: بازنگری قوانین، طراحی برنامه‌های آموزشی، و تقویت خدمات مشاوره.

روش کار

نوع و جهت مطالعه

پژوهش حاضر یک مطالعه کیفی با رویکرد تحلیل محتوای قراردادی است. این روش برای تبیین عمیق پدیده‌ها در بافت طبیعی آنها به کار می‌رود (Padgett, 2011; Krippendorff, 2004). تحلیل محتوای قراردادی وقتی مناسب است که نظریه‌های موجود محدود باشند و پژوهشگر به دنبال کشف مفاهیم جدید باشد (Hashemnezhad, 2015). با توجه به اینکه سؤالات پژوهش به دنبال تبیین "چگونگی" بازتعریف تمکین، "چرایی" آن و "چیستی" پیامدهای آن است، این روش انتخاب شد.

محیط پژوهش

محیط پژوهش، عرصه‌ی طبیعی وقوع پدیده‌هاست (Morse & Johnson, 1991). محل مصاحبه بر اساس تمایل مشارکت‌کنندگان انتخاب شد. برای دسترسی به زنان، از مراکز بهداشت، مساجد، مراکز مشاوره جنسی، دادگاه‌های خانواده و پارک‌های بانوان استفاده شد. مصاحبه با صاحب‌نظران در محل کارشان انجام گرفت.

۱-۳. خصوصیات شرکت‌کنندگان

مشارکت‌کنندگان شامل زنان متأهل یا مطلقه‌ی مسلمان و صاحب‌نظران حوزه زنان بودند. صاحب‌نظران از متخصصان دانشگاهی، حقوقی، روانشناسی و رسانه‌ای با سابقه فعالیت در حوزه زنان بودند.

۲-۳. انتخاب شرکت‌کنندگان

نمونه‌گیری به صورت هدفمند انجام شد (Malekhoseini et al., 2019; Coyne, 1997). برای حداکثر تنوع، زنان با گروه‌های سنی مختلف (۲۰ تا ۵۰ سال)، سطوح تحصیلی گوناگون، مذاهب شیعه و سنی، استان‌های تهران، البرز و کردستان و سابقه‌های تأهل متفاوت (۵ تا ۲۷ سال) انتخاب شدند. صاحب‌نظران با سوابق کاری متفاوت (۱۲ تا ۳۲ سال) انتخاب شدند. معیارهای انتخاب صاحب‌نظران عبارت بود از: مدرک کارشناسی ارشد در رشته‌های مرتبط، حداقل ۱۰ سال سابقه کار، اشتغال در حوزه‌های دانشگاهی، قضایی، روانشناسی یا رسانه‌ای، و داشتن تألیفات یا فعالیت‌های مؤثر. ۹ صاحب‌نظر از میان وکلا، روانشناسان، اساتید دانشگاه و خبرنگاران انتخاب شدند. نمونه‌گیری تا رسیدن به اشباع ادامه یافت (Speziale et al., 2011). اشباع در مصاحبه‌های ۱۰ تا ۱۲ با زنان و ۷ تا ۹ با صاحب‌نظران حاصل شد.

۳-۳. روش گردآوری داده ها

برای جذب زنان، اعلامیه ها در مکان های پرتردد نصب شد. پس از شناسایی افراد واجد شرایط، فرم رضایت نامه ارائه شد. پس از امضا، پرسشنامه ی دموگرافیک تکمیل شد. مصاحبه ها بین ۴۵ تا ۹۰ دقیقه طول کشید (میانگین ۶۰ دقیقه). مصاحبه ها با پرسشنامه ی نیمه ساختاریافته انجام شد. سؤال اول: "تمکین جنسی از نظر شما به چه معنا است؟". مصاحبه گر بر درک فردی مشارکت کنندگان متمرکز بود و از تصحیح گفته ها و القای نظر پرهیز شد.

برای افزایش تنوع، از ظرفیت رسانه های اجتماعی (اینستاگرام، تلگرام، واتساپ، ایتا و روبیکا) استفاده شد. در موارد عدم امکان مصاحبه حضوری، از پیام رسان های دارای تماس تصویری (ایمو، اسکایپ و گوگل میت) استفاده گردید. در این موارد، تأکید بر محرمانگی شد و به شرکت کنندگان اطمینان داده شد که فایل ها پس از پیاده سازی حذف می شوند.

مصاحبه با صاحب نظران به صورت هدفمند و با رعایت تنوع انجام شد. مصاحبه ها در زمان و مکان دلخواه آنان انجام و ضبط شد.

۳-۴. روش تجزیه و تحلیل اطلاعات

تحلیل داده ها هم زمان با جمع آوری و با روش تحلیل محتوای قراردادی انجام شد (Padgett, 2011; Krippendorff, 2004). کدها مستقیماً از داده های خام استخراج شدند. واحد تحلیل شامل مصاحبه ها، یادداشت های میدانی و مشاهدات بود. پس از شناسایی واحدهای معنایی، فرایند کاهش و فشرده سازی انجام شد. کدهای مشابه در دسته ها و سپس طبقات قرار گرفتند.

داده های زنان و صاحب نظران به طور مستقل کدگذاری و تحلیل شدند. سپس یافته های دو گروه مقایسه و نقاط اشتراک و افتراق شناسایی شد.

۳-۵. صحت و استحکام یافته ها

برای ارزیابی یافته های پژوهش، چهار معیار مقبولیت، قابلیت اعتماد، قابلیت انتقال و قابلیت تأیید بر اساس چارچوب پیشنهادی اسپزیال و همکاران (۲۰۱۱) مدنظر قرار گرفت. به منظور افزایش مقبولیت داده ها، پژوهشگران با درگیری طولانی مدت در زمینه مطالعه، بررسی گسترده متون و برقراری ارتباط مؤثر با شرکت کنندگان، اعتبار اطلاعات را ارتقا دادند و همچنین داده ها توسط سه پژوهشگر به طور مستقل بررسی شدند (Östlund et al., 2011). برای تأمین قابلیت اعتماد، از نظارت خارجی استفاده شد و داده ها در اختیار یک پژوهشگر خبره قرار گرفت تا همسانی یافته ها مورد تأیید قرار گیرد. قابلیت انتقال نیز از طریق ارائه نتایج به زنانی مشابه با شرکت کنندگان که در مطالعه حضور نداشتند، حاصل گردید. در نهایت، برای حصول قابلیت تأیید، اظهارات کامل پیاده سازی شده و از نظرات همکاران در طول فرایند تحلیل بهره گرفته شد.

در بخش کیفی، با ۱۲ زن متأهل یا مطلقه و ۹ صاحب نظر در سه استان تهران، البرز و کردستان مصاحبه شد. تحلیل مصاحبه ها به استخراج ۱۸۶ کد انجامید. از این کدها، ۶ تم اصلی به دست آمد: "بازتعریف جنسیت در تحولات اجتماعی"، "تعامل دوسویه در روابط زناشویی"، "تعارضات حقوقی و عرفی در سلامت جنسی"، "آسیب های روانی، اجتماعی و بهداشتی رابطه بدون رضایت"، "چالش ها و راهکارها" و "پیامدهای تغییر". این تم ها شامل ۱۲ طبقه و ۵۰ زیرطبقه بودند. با توجه به محور کنگره بر سیاست های جمعیتی و حکمرانی خانواده، تم "بازتعریف جنسیت در تحولات اجتماعی" به عنوان تم اصلی جهت ارائه انتخاب شد.

۱. بازتعریف جنسیت در تحولات اجتماعی

این تم نشان دهنده تغییر نقش ها و تمایلات جنسیتی زنان با تأکید بر تغییر نگرش ها، آگاهی و تضعیف الگوهای مردسالارانه است. دو طبقه "نقش تحولات در زنان" و "بازتعریف تمکین" آن را شکل دادند.

۱-۱. نقش تحولات زنان

این طبقه به دگرگونی های اجتماعی، فرهنگی و فردی اشاره دارد که جایگاه زنان را تغییر داده است. این تحولات باعث افزایش آگاهی، استقلال و مشارکت فعال تر زنان شده است. زنان جوان تر با تحصیلات بالاتر و ساکن کلان شهرها، تغییرات نگرشی عمیق تری داشتند. زنان سنتی بر نقش عرف و سنت های محلی تأکید بیشتری داشتند.

۱-۱-۱. تمایلات جنسی زنان

زنان گفتند که امروزه تمایلات جنسی خود را می شناسند و ابراز می کنند. یکی از زنان گفت: "نسل جدید نمی تواند مجبور به رابطه جنسی شود؛ آنها آگاه ترند، نیازهاشون رو بیان می کنند" (زن، ۴۰ سال، متأهل ۱۶ سال، البرز، شیعه).

این تغییر نشان دهنده گذار از نگاه تابوشکننده به نگاه عادی سازی شده است. از منظر حکمرانی خانواده، افزایش آگاهی جنسی زنان، اگرچه مثبت است، اما در صورت عدم تأمین نیازها در چارچوب قانونی، ممکن است انگیزه برای ادامه زندگی مشترک را کاهش دهد.

۱-۱-۲. تغییر نگرش و سبک زندگی

زنان تغییر نگرش را نتیجه مدرنیته، تحصیلات و استقلال فردی دانستند. یکی از زنان بیان کرد: "الان دیگه طرز فکرها عوض شده، تمکین مفهومی غیرقابل قبول و متعلق به نظام مردسالارانه است" (زن، ۴۶ سال، متأهل ۲۷ سال، البرز، شیعه).

صاحب نظران نیز این تغییر را تأیید کردند: "جامعه در حال تغییر است و تغییر نگرش با مشورت صاحب نظران ضروری است" (صاحب نظر، کد ۱۸).

این تغییر، گذار از تکلیف محوری به حق محوری است. نادیده گرفتن این تحول در سیاست های جمعیتی، هدف افزایش نرخ باروری را با چالش مواجه می کند.

۱-۱-۳. تأثیر فضای مجازی

شبکه های اجتماعی در شکل گیری انتظارات و بازنگری در باورها اثرگذارند. یکی از زنان بیان داشت: "مردان امروز تحت تأثیر اینستاگرام، خواسته هایی غیرمتعارف دارند؛ ولی همین اینستاگرام کلی اطلاعات هم به زنان داده و باعث شده آنها به حقوقشون آگاه بشن" (زن، ۳۴ سال، متأهل ۴ سال، کردستان، سنی).

فضای مجازی نقش دوگانه دارد: از یک سو آگاهی را افزایش داده، از سوی دیگر توقعات غیرمنطقی ایجاد کرده است. سیاست گذاران می توانند با تولید محتوای آموزشی معتبر، از تأثیرات منفی آن بکاهند.

۱-۴. آگاهی و مطالبه حقوق

زنان به رشد شناختی نسبت به حقوق خود و تلاش برای برابری اشاره کردند: "مردان و زنان باید حق برابر در رابطه جنسی داشته باشند" (زن، ۳۱ سال، ازدواج مجدد، کردستان، سنی). دیگری بیان داشت: "رابطه جنسی و ازدواج نباید مثل امضای سند مرگ باشد" (زن، ۳۹ سال، متأهل ۱۶ سال، تهران، شیعه).

این زیرطبقه نشان دهنده شکاف میان آگاهی حقوقی زنان و ساختارهای پاسخ دهنده است.

۱-۵. تحصیلات و زندگی شهری

زنان تحصیلات و زندگی شهری را عامل تغییر نگرش دانستند. یکی گفت: "تمکین خاص مربوط به زمانی است که تحصیلات زنان پایین بود؛ امروز پذیرفتنی نیست" (زن، ۴۶ سال، متأهل ۲۷ سال، البرز، شیعه).

این دو عامل، تمکین را از یک وظیفه به یک انتخاب آگاهانه تبدیل کرده اند. سیاست گذاران می توانند برنامه های متناسب با سطوح تحصیلی و مناطق مختلف طراحی کنند.

۱-۶. تجربیات و جدایی

تجربیات شخصی، به ویژه خشونت یا بی عدالتی، برداشت از تمکین را تغییر می دهد. یکی از زنان بیان داشت: "۱۶ سال است در رابطه جنسی ارضا نشده ام، حالا دیگر تحمل این وضع برایم غیرممکن است" (زن، ۴۰ سال، متأهل ۱۶ سال، البرز، شیعه).

ناراضایتی جنسی طولانی مدت، یکی از علل پنهان افزایش طلاق عاطفی و کاهش انگیزه برای فرزندآوری است.

۱-۲. بازتعریف تمکین

این طبقه شامل "رد مردسالاری و اطاعت یک طرفه" و "تمکین به عنوان برداشت های سنتی" است.

۱-۲-۱. رد مردسالاری و اطاعت یک طرفه

زنان بر رضایت دوطرفه تأکید داشتند و تمکین را ابزاری در نظام مردسالار می دانستند. یکی از زنان بیان داشت: "کنیز مرد نیستم که در خدمت او باشم" (زن، ۴۱ سال، متأهل ۵ سال، تهران، شیعه).

صاحب نظران حقوقی نیز به نابرابری ها اشاره کردند. وکیل دادگستری گفت: "قوانین فعلی مسئولیتی برای مردان در برابر بی میلی جنسی مردان تعیین نکرده اند" (صاحب نظر، کد ۱۴). استاد دانشگاه گفت: "قانون عمدتاً به مصادیق جسمی و فیزیولوژیک اشاره دارد و ابعاد روانی و عاطفی کمتر مورد توجه قرار گرفته است" (صاحب نظر، کد ۱۳). وی بر ضرورت رضایت تأکید کرد: "ضرورت وجود رضایت قبل، حین و بعد از رابطه جنسی مشاهده می شود" (صاحب نظر، کد ۱۳).

بازنگری در تکالیف زوجین در حوزه روابط جنسی با تأکید بر قاعده "عاشروهن بالمعروف" می تواند در دستور کار نهادهای تقنینی قرار گیرد.

۲-۲-۱. تمکین به عنوان برداشت های سنتی

زنان بر این باور بودند که برداشت های سنتی از تمکین برای ایشان پذیرفتنی نیست. یکی از زنان بیان داشت: "تمکین جنسی در بستر اجتماعی زمان خود شکل گرفته بود و امروزه با تحولات اجتماعی و افزایش آگاهی، نیازمند تفسیرهای متناسب با شرایط جدید است" (زن، ۴۶ سال، متأهل ۲۷ سال، البرز، شیعه).

صاحب نظران نیز بر لزوم بازنگری تأکید داشتند. وکیل و مشاور خانواده گفت: "در تدوین قوانین موجود، بر برداشت های فقهی رایج در زمان خود تکیه شده است و امروزه برخی صاحب نظران بر ضرورت بازخوانی این برداشت ها با توجه به مقتضیات زمان تأکید دارند" (صاحب نظر، کد ۲۰). وکیل دادگستری گفت: "برخی کشورهای اسلامی در بازتعریف رویکردهای خود به تمکین گام هایی برداشته اند که بررسی تطبیقی آن می تواند برای سیاست گذاران مفید باشد" (صاحب نظر، کد ۱۶). روانشناس در این زمینه بیان داشت: "تفاوت زیادی بین ایران با برخی کشورهای اسلامی دیگر (مانند ترکیه) در پذیرش مفاهیم مدرن دیده می شود" (صاحب نظر، کد ۲۱).

بازخوانی مفهوم تمکین با رویکرد مقاصد شریعت و عدالت، می تواند به کاهش تعارضات و افزایش رضایت جنسی کمک کند.

جمع بندی طبقه

نقاط اشتراک نظرات زنان و صاحب نظران: هر دو گروه بر تأثیر تحولات اجتماعی بر تغییر نگرش زنان توافق داشتند.

نقاط افتراق: زنان و صاحب نظران: زنان تمکین را مردسالارانه می دانستند. صاحب نظران حقوقی بر نابرابری های قانونی، عدم توجه به موانع عاطفی و پایه بودن قوانین بر برداشت های فقهی رایج تأکید داشتند.

پیامد برای حکمرانی خانواده: تغییر نگرش زنان، در صورت عدم پاسخ گویی نظام حقوقی، به افزایش تعارضات و کاهش انگیزه برای ازدواج و فرزندآوری می انجامد. سیاست گذاران باید این تحول را به عنوان فرصتی برای تحکیم خانواده از مسیر عدالت و کرامت به کار گیرند.

بحث

یافته‌های این پژوهش تصویری چندبعدی از وضعیت تمکین جنسی در ایران ترسیم می‌کند. آنچه از داده‌ها برمی‌آید، حکایت از یک گذار نسلی-فرهنگی در نگرش به روابط زناشویی دارد. گذاری که اگر با بازنگری هوشمندانه همراه نشود، پیامدهای عمیقی بر ساختار جمعیتی خواهد داشت. (Farahani, 2021)

۱. از تکلیف محوری تا رضایت محوری

یافته‌ها نشان می‌دهد که زنان ایرانی در دهه‌های اخیر دچار تحول عمیقی شده‌اند. عواملی چون افزایش تحصیلات، زندگی شهری، فضای مجازی و آگاهی حقوقی، نگاه زنان را از یک وظیفه به یک انتخاب آگاهانه تغییر داده است. این یافته با پژوهش‌های پیشین هم‌سو است. (Janghorban et al., 2015; Ghorashi et al., 2017)

تمکین درک شده توسط شرکت‌کنندگان، در چارچوب نظام مردسالارانه قابل تحلیل است. زنان با اشاره به اینکه “تمکین مفهومی غیرقابل قبول و متعلق به نظام مردسالارانه است” (زن، کد ۵)، این مفهوم را در بستر نظام مردسالارانه درک می‌کنند. بر اساس پژوهش‌های فقهی، “امکان عملی اجبار زن به تمکین وجود ندارد.” (Eynitabar et al., 2023a)

تفاوت نگاه دو گروه قابل توجه است. زنان رویکرد فرهنگی-اجتماعی داشتند و تمکین را **مردسالارانه** می‌دانستند. صاحب‌نظران حقوقی رویکرد حقوقی-سیاستی داشتند و بر نابرابری‌های قانونی تأکید می‌کردند. آنان به “تمرکز قوانین بر استثنای فیزیولوژیک و نادیده گرفتن موانع عاطفی” (صاحب‌نظر، کد ۱۳) و “عدم مسئولیت‌گذاری برای مردان در برابر بی‌میلی جنسی” (صاحب‌نظر، کد ۱۴) اشاره داشتند. بر اساس ماده ۱۱۰۸ قانون مدنی، یکی از آثار حقوقی عدم تمکین زن، سقوط حق نفقه است، در حالی که برای عدم ایفای تکالیف مشابه توسط مرد، ضمانت اجرای مستقلی در قانون پیش‌بینی نشده است. (Parsa Lawyers, 2025; Eynitabar et al., 2023b).

از منظر حکمرانی خانواده، این تغییر نگرش هم فرصت است و هم تهدید. فرصت از آن رو که نشان از بلوغ اجتماعی دارد. تهدید از آن جهت که اگر نظام حقوقی خود را تطبیق ندهد، شکاف میان انتظارات و ساختارها، به کاهش انگیزه برای ازدواج و فرزندآوری می‌انجامد. نارضایتی جنسی ۱۶ ساله یکی از زنان (کد ۳)، زنگ خطری برای سیاست‌گذاران است. نرخ خام ولادت به ۱۱.۴ در هزار رسیده و تعداد ولادت‌ها به ۸۹۲ هزار نفر کاهش یافته است. (Iran Statistics, 2025) برخی پژوهش‌های انتقادی نشان داده‌اند که سیاست‌های جمعیتی فعلی ممکن است با چالش‌هایی در تحقق اهداف بلندمدت روبه‌رو شوند (Asadisarvestani & Sobotka, 2023).

۲. تحلیل تفاوت‌های جمعیت‌شناختی

یافته‌ها نشان داد که زنان جوان‌تر با تحصیلات بالاتر و ساکن کلان‌شهرها، تغییرات نگرشی عمیق‌تری داشتند. پژوهش‌های پیشین نیز بر نقش بسترهای فرهنگی-مذهبی تأکید دارند. (Naghavi et al., 2019) درصد شهرنشینی به ۷۸ درصد رسیده و نرخ رشد

جمعیت به ۰.۸۹ درصد کاهش یافته است. (Iran Statistics, 2025) این یافته گویای این است که سیاست های جمعیتی نمی توانند با یک نسخه برای تمام مناطق اجرا شوند. برنامه ها باید با در نظر گرفتن تنوع فرهنگی و مذهبی تدوین گردند.

۳. نقش فضای مجازی

فضای مجازی نقش دوگانه دارد. از یک سو آگاهی را افزایش داده: "همین اینستاگرام کلی اطلاعات به زنان داده و باعث شده آنها به حقوقشون آگاه بشن" (زن، کد ۱۲). از سوی دیگر توقعات غیرمنطقی ایجاد کرده است: "فضای مجازی یک شمشیر دو لبه است" (صاحب نظر، کد ۱۸). تابوهای فرهنگی مانعی برای بحث های آزادانه هستند. (Janghorban et al., 2015) تولید محتوای آموزشی معتبر توسط سازمان صداوسیما و وزارت ارشاد با همکاری متخصصان ضروری است.

۴. پیامدهای سیاستی بر شاخص های جمعیتی

یافته ها پیامدهای مستقیمی بر شاخص های جمعیتی دارند. جمعیت کشور به ۸۷ میلیون رسیده، اما نرخ رشد کاهش یافته است. (Iran Statistics, 2025). بارزایستی جنسی و احساس بی عدالتی، انگیزه فرزندآوری را کاهش می دهد. تعداد طلاق در سال ۱۴۰۴ به ۱۸۱.۷ هزار مورد رسیده است. (Iran Statistics, 2025) اصلاح قوانین مرتبط با تمکین و حقوق جنسی زنان، نه یک مسئله حاشیه ای، بلکه یک نیاز راهبردی برای تحقق اهداف کلان جمعیتی کشور محسوب می شود.

۵. راهکارهای عملیاتی

بر اساس چالش های مطرح شده، بسته سیاستی زیر پیشنهاد می شود:

۱. در پاسخ به "تمرکز قوانین بر استثنای فیزیولوژیک و نادیده گرفتن موانع عاطفی" (کد ۱۳): پیشنهاد می شود کارگروهی از فقها و حقوقدانان، امکان بازنگری در مواد مرتبط با تمکین را با رویکرد عدالت و کرامت بررسی کنند.
۲. در پاسخ به "عدم مسئولیت گذاری برای مردان در برابر بی میلی جنسی" (کد ۱۴): بازنگری در تکالیف زوجین در حوزه روابط جنسی با تأکید بر قاعده "عاشروهن بالمعروف" می تواند در دستور کار نهادهای تقنینی قرار گیرد.
۳. در پاسخ به "پایه بودن قوانین بر برداشت های فقهی رایج" (کد ۲۰): تشکیل کارگروه تخصصی متشکل از فقها، حقوقدانان و روان شناسان جنسی برای بازخوانی مفهوم تمکین با رویکرد مقاصد شریعت و تدوین "نظام نامه ی حقوق جنسی خانواده" به عنوان یک سند راهنما برای قضات دادگاه های خانواده.
۴. در پاسخ به نقش دوگانه فضای مجازی: تولید و توزیع محتوای آموزشی معتبر در حوزه روابط زناشویی و سلامت جنسی در بستر فضای مجازی، با همکاری وزارت ارشاد، سازمان صداوسیما و متخصصان حوزه روانشناسی و حقوق.
۵. در پاسخ به تفاوت های جمعیت شناختی و تنوع فرهنگی-مذهبی: طراحی و اجرای برنامه های آموزشی متناسب با هر منطقه با در نظر گرفتن بسترهای فرهنگی، مذهبی و سطح تحصیلات.

نوزدهمین کنفرانس بین المللی یافته های نو در مامایی، زنان، زایمان و نازایی

گرجستان - ۲۷ شهریور ۱۴۰۵ - آکادمی بین المللی علوم و مطالعات گرجستان

18 September 2026 - TBILISI GEORGIA

<http://icmwmi.ir>
info@icmwmi.ir

خلاصه یافته ها و بحث این پژوهش به طور خلاصه در شکل زیر آورده شده است.

۶. محدودیت ها

این پژوهش با محدودیت هایی مواجه بود: حساسیت موضوع و تابوهای فرهنگی، عدم قابلیت تعمیم پذیری کامل، و عدم مشارکت مردان. با این حال، هم سو بودن یافته ها با پژوهش های پیشین، اعتبار نتایج را افزایش داده است.

نتیجه گیری

این پژوهش نشان داد که زنان ایرانی در حال بازتعریف جنسیت و تمکین هستند. این تغییر در نقل قول هایی چون "تمکین مفهومی غیرقابل قبول و متعلق به نظام مردسالارانه است" (زن، کد ۵) به وضوح قابل مشاهده است. نظام حکمرانی خانواده با دو رویکرد روبه روست: ادامه رویکردهای موجود که ممکن است به گسترش شکاف میان نسل ها بیانجامد، یا بازنگری تطبیقی در سیاست ها با هدف هماهنگی با تحولات اجتماعی که می تواند به تحکیم خانواده از مسیر عدالت و کرامت بینجامد. عدالت و کرامت در روابط زناشویی، نه تنها با تحکیم خانواده منافات ندارد، بلکه بستری برای پایداری و استحکام آن است. خانواده ای که بر پایه رضایت و عدالت شکل گیرد، در برابر چالش ها مقاومت پذیرتر خواهد بود.

بازنگری در قوانین تمکین، آموزش جنسی-حقوقی و تقویت خدمات مشاوره، سه رکن اساسی حکمرانی مؤثر خانواده هستند. پیشنهاد می شود در گام نخست، کارگروهی متشکل از فقها، حقوقدانان، روان شناسان و نمایندگان دستگاه های اجرایی برای تدوین بسته ی سیاستی جامع در حوزه سلامت جنسی و حقوق زنان تشکیل شود و ظرف مدت یک سال، نقشه ی راه اصلاحات را به شورای عالی جمعیت ارائه دهد. آینده جمعیتی ایران، در گرو تصمیماتی است که امروز در حوزه عدالت جنسی و کرامت انسانی گرفته می شود.

قدردانی

این مطالعه توسط دانشگاه علوم پزشکی تهران تأمین مالی شده است. کمیته اخلاق دانشکده پرستاری و مامایی (IR.TUMS.FNM.REC.1402.142) با آن موافقت کرده است. نویسندگان از تمام افرادی که در این پژوهش شرکت کردند، تشکر می کنند.

منابع فارسی

۱. پور، ش؛ خوشکار، ب؛ محمد، ن. (۱۴۰۰). تأثیر مقتضیات زمان و مکان بر مفهوم تمکین و نشوز مؤثر در نفقه از دیدگاه فقه امامیه. *مطالعات زن و خانواده*، ۱۰(۲)، ۳۰-۱۰.

۲. شکری، مومن، سادات ر. (۱۳۹۰). نقش قاعده‌ی لاضرر در حق خودداری زن از تمکین خاص. *مطالعات راهبردی زنان*، ۱۳(۵۱)، ۳۰-۱۰۵.
۳. قاسمی، سعید؛ شکاری، غلامعباس؛ قیومی، عباسعلی. (۱۴۰۰). الزامات مداخله در سلامت جنسی خانواده در ایران. *فصلنامه فرهنگی-تربیتی زنان و خانواده*، سال شانزدهم، شماره ۵۷، ۷-۲۸.
۴. فرجی‌ها، محمد؛ نوبهار، ایمان. (۱۳۹۹). از تحریم تا تجریم تجاوز جنسی در روابط میان زوجین در پرتو نظریه تنظیم‌گری پاسخگو. *پژوهش‌نامه زنان*، ۱۰(۲۹)، ۷۱-۴۷.
۵. مهزاد صن، سارا. (۱۴۰۰). جرم‌انگاری رابطه جنسی بدون رضایت زوجه در اسناد بین‌المللی و قوانین ایرلند، اندونزی، ترکیه و ایران.
۶. Farahani, A. (2021). بررسی دامن و بستر ورود حکمرانی در ایران به نهاد خانواده مبتنی بر مفاهیم موجود در قانون اساسی / دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران.
۷. Parsa Lawyers Group. (2025). الزام به تمکین زوجه (زن) و همه چیز در مورد آن. <https://parsalawyers.com>.
۸. Iran Statistics Center. (2025). آمارهای جمعیت و مهاجرت. <https://iranstat.com/population/>.

منابع انگلیسی

۱. Asadisarvestani, K., & Sobotka, T. (2023). A pronatalist turn in population policies in Iran and its likely adverse impacts on reproductive rights, health and inequality: A critical narrative review. *Sexual and Reproductive Health Matters*, 31(1), 2257075.
۲. Connell, R. W. (2005). *Masculinities* (2nd ed.). Polity Press.
۳. Coyne, I. T. (1997). Sampling in qualitative research. Purposeful and theoretical sampling; merging or clear boundaries? *Journal of Advanced Nursing*, 26(3), 623-630. [
۴. Eynitabar, I., Bahraminejad, A., & Fehrest, Z. (2023a). تبیین حق بضع در بستر متون فقهی و حقوقی. *پژوهش‌های تطبیقی فقه، حقوق و سیاست*.
۵. Eynitabar, I., Bahraminejad, A., & Fehrest, Z. (2023b). جایگاه رضایت در روابط جنسی زوجین از منظر حقوق ایران. *دانشنامه فقه و حقوق تطبیقی*.

۶. Ghorashi, Z., Najafi, M., & Merghati Khoei, E. (2017). Religious teachings and sexuality of women living in Rafsanjan: A qualitative inquiry. *International Journal of Reproductive Biomedicine*, 15(12), 771-778.
۷. Hashemnezhad, H. (2015). Qualitative content analysis research: A review article. *Journal of ELT and Applied Linguistics*, 3(1), 54-62.
۸. Janghorban, R., Latifnejad Roudsari, R., & Taghipour, A. (2015). The silent sexual life: A qualitative study on the sexual life of Iranian women. *Journal of Qualitative Research in Health Sciences*, 4(2), 176-188.
۹. Krippendorff, K. (2004). *Content analysis: An introduction to its methodology*. SAGE Publications.
۱۰. Malekhoseini, A., Mirakzadeh, A., & Salmanzadeh, C. (2019). Study of Farmers' View on Ethics in Agriculture: The Case of Sonqur County. *Journal of Agricultural Science and Technology*, 21(7), 1721-1736. [جایگزین کرد
می توان حذف یا با منبع مناسب تر]
۱۱. Morse, J. M., & Johnson, J. (1991). Understanding the illness experience. *The Illness Experience: Dimensions of Suffering*, 1-12.
۱۲. Naghavi, A., Amani, S., Bagheri, M., & De Mol, J. (2019). A Critical Analysis of Intimate Partner Sexual Violence in Iran. *Frontiers in Psychology*, 10.
۱۳. Östlund, U., Kidd, L., Wengström, Y., & Rowa-Dewar, N. (2011). Combining qualitative and quantitative research within mixed method research designs: A methodological review. *International Journal of Nursing Studies*, 48(3), 369-383.
۱۴. Padgett, D. K. (2011). *Qualitative and mixed methods in public health*. SAGE Publications.
۱۵. Scott, J. W. (1986). Gender: A useful category of historical analysis. *The American Historical Review*, 91(5), 1053-1075.
۱۶. Speziale, H. S., Streubert, H. J., & Carpenter, D. R. (2011). *Qualitative research in nursing: Advancing the humanistic imperative*. Lippincott Williams & Wilkins.
۱۷. United Nations. (1994). *Programme of Action of the International Conference on Population and Development*. Cairo.